

Účelové vztahy v ruštině a češtině

Purpose Relations in Russian and Czech

Aleš Brandner

Abstrakt:

Účelové vztahy v ruštině a češtině se primárně vyjadřují v souvětí vedlejšími větami účelovými. V jednoduché větě se označují adverbialními výrazy, které plní funkci příslovečného určení účelu. Příslopečná určení účelu se jak v ruštině, tak i v češtině vyjadřují pomocí spojení nepřímých pádů s předložkami, po slovesech pohybu také infinitivem. V ruštině je lze v ojedinělých případech vkládat také do přechodníkových obrátů. V článku se rozebírají účelové vztahy v ruštině. Stav je konfrontován se situací v češtině.

Klíčová slova:

účelové vztahy, příslovečné určení účelu, adverbialní výrazy, předložkové konstrukce, infinitiv, primární předložky, sekundární předložky, prostý pád, předložkový pád, infinitiv, přechodník

Abstract:

Purpose relations in Russian and Czech are primarily expressed in sentences by means of subordinate clauses of purpose. In the simple sentence, they are indicated by adverbial expressions which serve as adverbials of purpose. Adverbials of purpose both in Russian and in Czech are expressed via indirect cases; following verbs of motion also by means of infinitive. In Russian it can occasionally be eligible to insert purpose adverbials into transgressive structures. The article discusses purpose relationships in the simple sentence in Russian. The situation in Russian is contrasted with the state in Czech.

Key words:

purpose relationships, adverbial of purpose, adverbial phrases, prepositional constructions, infinitive, primary prepositions, secondary prepositions, simple case, prepositional case, infinitive, transgressive

Účel zaujímá mezi adverbiálními určeními zvláštní pozici. Je to zamýšlený výsledek (cíl), který je motivem nějaké záměrné činnosti, přičemž není řečeno, zda toho cíle bylo dosaženo. Jinými slovy: jde o určení, které vyjadřuje, k čemu je zaměřeno nějaké dění, co má z něho vyplynout (Vinogradov a Istrina 1954, 598; Mets 1985, 266; Bauer, Mrázek a Žaža 1960, 306; Horálek 1979, 778–79; Kubík 1982, 66; Flidrová a Žaža 2005, 63–4; Petr 1987, 105; Karlík, Nekula a Rusínová 1996, 483).

V ruštině i v češtině se účel vyjadřuje primárně vedlejší větou účelovou. Ve větě jednoduché je jeho výrazovým prostředkem adverbiální výraz, který ve větě plní funkci příslovečného určení účelu. Repertoár formálních prostředků pro jeho vyjádření je jak v ruštině, tak i v češtině velmi široký. K výrazovým prostředkům patří předložkové pády, infinitiv a v ruštině také přechodník.

V popředí našeho zájmu budou adverbiální výrazy v ruštině, které v jednoduché větě vyjadřují účelový význam. Půjde především o předložkové pády substantiv. Současný stav v ruštině bude konfrontován se stavem v současné češtině.

Účelové vztahy lze vyjadřovat v ruštině pomocí konstrukcí s předložkami. Pokud jde o původní předložky, jsou to: *в, для, за, к, на, от, по, под, про, против, с* (Havránek 1961, 453–454).

Pro vyjádření účelu mají široké použití konstrukce s předložkou **для** + **N_{gen}** ve spojení se slovesy pohybu, dále při vyjádření děje, který probíhá v něčí prospěch se slovesy širokého významu. Předložka *для* je v ruštině v účelovém významu předložkou nejčastěji užívanou. V češtině jí odpovídají konstrukce **pro** + **N_{ak}** (srov.: *Аспирант собрал весь материал для своей диссертации* – *Aspirant shromáždil veškerý materiál pro svou disertaci*), **na** + **N_{ak}** (srov.: *Нам нужны деньги для покупки мебели* – *Potřebujeme peníze na koupi nábytku*; v českém překladu jde o zvýrazněné

spojení přívlastku, který vyjadřuje vlastnost, určení peněz – při překladu došlo k syntaktickému přehodnocení sledovaného výrazu), dále **infinitivní** výrazy (srov.: *Делегация приехала для заключения договора с нашим предприятием* – *Delagace přijela uzavřít smlouvu s naším podnikem*). Některá spojení je možné přeložit pomocí vedlejší věty se spojkou **aby** (srov.: *Мы собрались сегодня для утверждения плана мероприятий* – *Dnes jsme se sešli, abychom schválili plán akcí*).

Některá účelová určení vyjadřují očekávanou událost, která se uskutečňuje v důsledku cílevědomé činnosti subjektu. Vyskytují se i taková, která vyjadřují událost omezující činnost subjektu. Tento význam označují spojení **против + N_{ak}** – v češtině **proti + N_{dat}** (srov.: *Они выступают против агрессии* – *Vystupují proti agresi*) nebo **от + N_{gen}** – v češtině **před + N_{inst}** (srov.: *Он спас меня от смерти* – *Zachránil mě před smrtí*).

Funkci příslovečného určení účelu plní také konstrukce **вместо + N_{gen}** nebo **за + N_{ak}**. Jde o případy, kdy se uskutečňuje děj, aby bylo zabráněno jinému ději. Čeština má buď shodné konstrukce: **місто + N_{gen}** (srov.: *Брат приедет вместо меня* – *Bratr přijede místo mě*), nebo **за + N_{ak}** (srov.: *Товарищ отказался дежурить за меня* – *Kamarád odmítl držet službu za mě // místo mě*).

V účelovém významu lze použít spojení **к + N_{dat}**. Tato spojení označují realizaci děje nebo stavu ve spojení se slovesy s významem *идти, стремиться, призывать, вызывать, собираться, приговаривать* apod. (Mets 1985, 274). V češtině jim odpovídají podobná vyjádření, srov.: *В городе звонили к вечерне* – *Ve městě zvonili k večerní pobožnosti*; *Сейчас я иду в поликлинику к врачу* – *Ted' jdu na polikliniku k lékaři*.

Pro vyjádření vlastních účelových vztahů se užívají substantiva označující děj, událost, proces ve spojení s předložkou **на + N_{ak}** po slovesech pohybu, přemístění, změny polohy, stavu a také po slovesech *звать, приглашать* (Žonchoj 2003, 36–8). Nejčastějším ekvivalentem v češtině jsou shodné konstrukce **на + N_{ak}** (srov.: *Студенты приехали на стажировку* – *Studenti přijeli na stáž*), vzácněji **к + N_{dat}** (srov.: *Каждый день привозили его на допрос* – *Každý den ho předváděli k výslechu*), **infinitiv** (srov.: *Я приехал сюда на учёбу* – *Přijel jsem sem studovat*), vedlejší věta se spojkou **aby** (srov.: *Маша приехала в Москву на повышение*

квалификации – *Мáша přijela do Moskvy, aby si zvýšila kvalifikaci*). Ruské konstrukce **на + N_{ak}** mohou být obdobně jako české konstrukce **na + N_{ak}** zaměněny synonymními konstrukcemi s infinitivem nebo vedlejší větou účelovou. Srov.: *Он приехал сюда на учёбу* – *Он приехал сюда учиться* – *Он приехал сюда, чтобы учиться*; *Пřijel sem na studia* – *Пřijel sem studovat* – *Пřijel sem, aby studoval* (Mets 1985, 268).

Děj, který se uskutečňuje za účelem uskutečnění jiného děje, je možné označit také pomocí spojení **в + N_{ak}**. Tato skupina zahrnuje omezený okruh deverbativ, často ve spojení se slovesy pohybu. V češtině jim odpovídají konstrukce **na + N_{ak}** (srov.: *Часы я отдал в починку* – *Hodinky jsem dal na opravu*) nebo **до + N_{gen}** (srov.: *Статью уже отправили в набор* – *Článek už dali do tisku*). Tato konstrukce má lexikální vymezení, zahrnuje taková slova jako *ремонт, починка, переплёт, химчистка, стирка, набор* apod.

Určení účelu může označovat užitek od očekávané realizace děje. Jeho pozici může zaujímat jak osoba, v jejímž zájmu se něco uskutečňuje, tak i předmět, který je cílem uskutečňovaného děje. Tento příznak se vyjadřuje pomocí předložky **под + N_{ak}**. Odpovídajícími ekvivalenty v češtině jsou **pod + N_{ak}** (srov.: *Он был выслан сюда под надзор полиции* – *Byl sem poslán pod policejní dohled*), **pro + N_{ak}** (srov.: *Часть других помещений была занята под другие надобности* – *Část budov byla zabrána pro jiné účely*), **k + N_{dat}** (srov.: *Санитарам отвели под жильё старый пассажирский вагон третьего класса* – *Zdravotníci dostali k obývání starý vagon třetí třídy*), **до + N_{gen}** (srov.: *Мы отдавали ему деньги под сохран* – *Předávali jsme mu peníze do úschovy*).

V několika víceméně ustálených výrazech označuje účelový význam konstrukce s předložkou **про + N_{ak}**. Českými paralelami mohou být spojení **pro + N_{ak}** nebo **на + N_{ak}** (srov.: *Удержалось у него тысячонок десяток, запяжённых про чёрный день* – *Zbylo takových deset tisíc, které si schovával pro // na zlé časy*), dále **до + N_{gen}** nebo **в + N_{lok}** (srov.: *Про запас они имеют два тяжёлых орудия* – *V zásobě // do zásoby mají dva těžké kalibry*).

Účelovou sémantiku označuje také předložka **по + N_{ak}**. Řídícími slovy zde bývají slovesa *идти, отправиться, ступать* apod., závislými

pak substantiva s konkrétním významem. Tato spojení vyjadřují pohyb za účelem získání někoho nebo něčeho. Takové vazby se vyskytují v pohádkách nebo v textech z folklorního prostředí (Astaf'jeva 1974, 25). Českými paralelami jsou buď **pro** + **N_{ak}** (srov.: *Молодая бабёнка **по воду** пошла* – *Mladá ženička si šla **pro vodu***) nebo **na** + **N_{ak}** (srov.: *Вместе они ходили **по грибы и по ягоды*** – *Chodili spolu **na houby a lesní plody***). Takové konstrukce jsou v současném jazyce zastaralé. Ruština pro vyjádření dané sémantiky dává nyní přednost slovesným konstrukcím s předložkou **за** + **N_{instr}** (srov.: *Утром мы пойдём в лес **за грибами*** – *Zítرا půjdete do lesa **na houby***).

Určení účelu vyjadřují abstraktní substantiva s předložkou **за** + **N_{ak}** ve spojení se slovesy *стоять, бороться, сражаться, высказаться, выступить, погибнуть, агитировать* aj. Českým ekvivalentem jsou předložky **za** + **N_{ak}** (srov.: *Все честные люди борются **за мир*** – *Všichni čestní lidé bojují **za mír***) a **pro** + **N_{ak}** (srov.: *Все высказались **за предложение*** – *Všichni se vyjádřili **pro návrh***). V této ruské konstrukci mohou také vystupovat substantiva s konkrétním významem ve spojení se slovesy *бороться, сражаться, заступаться, голосовать, просить* apod. (Mets 1985, 274). V češtině se setkáváme s výrazy s předložkami **za, o, pro** + **N_{ak}** (srov.: *Сын просил **за мать*** – *Syn prosil **za matku***; *Жители сражались **за свой родной город*** – *Obyvatelé bojovali **o své rodné město***).

Při označení cíle pohybu, jehož účelem je získat někoho nebo něco, se užívají instrumentální konstrukce s předložkou **с** + **N_{instr}** ve spojení s takovými substantivy jako *визит, просьба, приказ, жалоба* apod. po slovesech pohybu s předponami *при-, за-*. V češtině mívají tyto konstrukce zpravidla shodné paralely – **s** + **N_{instr}** (srov.: *Посол выступил **с алобой*** – *Velvyslanec vystoupil **se stížností***), v některých případech také pomocí **на** + **N_{ak}** (srov.: *Президент Беларуси находился в Москве **с дружеским визитом*** – *Běloruský prezident byl v Moskvě **na přátelské návštěvě***).

Kromě původních předložek se v obou sledovaných jazycích vyjadřují účelové vztahy také pomocí **genitivních** tvarů substantiv s nepůvodními předložkami *ради, в честь, во имя, в интересах, в целях, с целью, в знак, в пользу, в поддержку*. Tyto předložky, jak známo, představují

ustálená spojení. Vyskytují se především v odborném a publicistickém stylu, odtud pronikají do stylu hovorového a do jazyka umělecké literatury (Dovinová-Petrová 1951/52; Čerkasova 1967, 16–20).

Určení účelu může být vyjádřeno předložkami *ради* nebo *во имя* ve spojení se substantivy označujícími osobu nebo předmět, v jejichž zájmu se děj uskutečňuje.

Předložka **ради** + **N_{gen}** vystupuje se substantivy konkrétního nebo abstraktního významu. Spojením se substantivy s konkrétním významem odpovídají v češtině konstrukce **kvůli** + **N_{dat}** (srov.: *Он пошёл на это только ради сына* – *Udělal to jen kvůli synovi*), zatímco u abstraktních substantiv a deverbativ převládá předložka **pro** + **N_{ak}** (srov.: *Ради здоровья сына они провели месяц на море* – *Pro zdraví syna strávili měsíc u moře*; *Ради урегулирования конфликта мирным путём необходимо начать переговоры* – *Pro urovnání konfliktu mírovou cestou je nutno zahájit jednání*).

Sekundární předložka **во имя** + **N_{gen}** tvoří konstrukce se substantivy konkrétními, abstraktními a deverbativy. Od ostatních předložek s účelovou sémantikou se vyznačuje neschopností pojit se se jmény označujícími osobu. Ve většině případů je českým ekvivalentem sekundární předložka **ve jménu** + **N_{gen}**. Některé konstrukce je možné přeložit do češtiny také pomocí předložek **pro** + **N_{ak}** nebo **na** + **N_{ak}** (srov.: *Сколько людей отдали жизни во имя Родины* – *Kolik lidí obětovalo své životy ve jménu vlasti* // *pro vlast*; *Марш протеста предпринят во имя защиты мира* – *Protestní pochod byl podniknut ve jménu obrany míru* // *na obranu míru*).

Předložka *ради* je stylisticky neutrální. Naopak předložka *во имя* je charakteristická pro knižní nebo publicistický styl. Předložka *ради* se užívá nezávisle na tom, zda jde o kladný nebo záporný děj, zatímco předložka *во имя* se vyskytuje v případech, kdy jde o kladné hodnocení. Předložky *ради* a *во имя* ve spojení s abstraktním substantivem, ale také předložka *ради* ve spojení se substantivem označujícím osobu mohou být synonymní s předložkou *для*, srov.: *Всё это создаётся ради счастья детей* – *Всё это создаётся во имя счастья детей* – *Всё это создаётся для детей* (Mets 1985, 273-4).

Při vyjádření děje, který probíhá ve prospěch někoho nebo něčeho, se užívají konstrukce *в знак, в честь, в память, в ознаменовании*, a to po slovesech jako *устроить, организовать, провести* (a jejich synonymy).

Desubstantivní předložka **в честь** + N_{gen} ukazuje na děj, jehož cílem je označit dobrý vztah k objektu. Nepojí se se substantivy označujícími osobu. Ruským spojením odpovídají v češtině shodné konstrukce **na počest** + N_{gen} (srov.: *В честь высококого гостя в Кремле состоялся приём – На počest významného hosta se konala в Кремле ресепсе*).

Vzácněji se užívají předložky **в память** a **в ознаменовании** + N_{gen} . Jejich konstrukce poukazují na slavnostní událost, která je cílem pořádané akce. Jako ekvivalenty vystupují v češtině výrazy příznačné pro publicistický styl **na památku, na oslavu, k uctění, na počest** + N_{gen} aj. (srov.: *В память жизненного юбилея выдающегося ученого была организована научная конференция – На památku // на počest // k uctění // на oslavu životního jubilea významného vědce была zorganizována vědecká конференция*). Výraz *в ознаменовании* je synonymní s neutrální skupinou *для* a s infinitivním obratem se spojkou „чтобы“. Srov.: *в ознаменовании праздника – для ознаменования праздника – чтобы ознаменовать праздник* (Žonchoj 2003, 35).

Méně často se vyskytuje v účelovém významu odvozená předložka **в интересах** + N_{gen} . Tento výraz ukazuje na předmět nebo osobu, v jejichž zájmu se uskutečňuje děj. V češtině se setkáváme s doslovným překladem **v zájmu** + N_{gen} (srov.: *Все работают в интересах нашего народа – Všichni pracují v zájmu našeho lidu*). Spojení *в интересах* + N_{gen} mohou být transformována na *для* + N_{gen} (srov.: *Эти реформы были проведены в интересах народа – Эти реформы были проведены для народа*): první příznačná pro knižní a publicistický styl, druhá je stylisticky neutrální.

Pro odborný styl je příznačné vyjádření dějovým jménem po výraze **с целью, в целях** + N_{gen} (Bauer, Mrázek a Žaža 1960, 306). Českým ekvivalentem daného spojení jsou výrazy **za účelem, v zájmu, s cílem** + N_{gen} (srov.: *В целях // с целью изучения флоры мы соберём коллекцию растений – За účelem // в zájму // с cílem prostudování květeny pořídíme si sbírku rostlin*). Uvedené spojení lze do češtiny přeložit také

помoci vedlejší věty účelové, srov.: **Абычом mohli простудоват квѣтени, поорідіме си сбірку рoстлін.** V ruských i českých konstrukcích může někdy místo substantiva vystupovat sloveso v neurčitém tvaru, srov.: *Спасатели приехали с целью оказания помощи // Спасатели приехали с целью оказать помощь – Záchranáři přijeli za účelem poskytnutí pomoci // Záchranáři přijeli poskytnout pomoc.*

Okruh nepůvodních předložek s účelovým významem se pojí s genitivem. Všechny tyto předložky a spojení předložkového charakteru mají vlastní významy. Většinou jde o jednoznačné lexikální jednotky (Švedova 1980, 439). K jednoznačným předložkovým výrazům s účelovým významem je možné přiřadit předložky **в пользу** a **в поддержку** + N_{gen}. Do češtiny se tato spojení překládají doslova – **ve prospěch, na podporu** + N_{gen} (srov.: *Он работает в пользу завода – Pracuje ve prospěch závodu; В поддержку мирных предложений выступают массы трудящихся – На podporu mírových návrhů выступают массы прасијісících).*

Ruské konstrukce s předložkou *в поддержку*, pokud obsahují dějové substantivum, mohou mít synonymní vyjádření pomocí konstrukcí s předložkami *в целях, с целью, для* a také pomocí vedlejší věty účelové. Srov.: **В поддержку требований** о запрещении ядерного оружия выступали все честные люди – **В целях // с целью поддержки требований** о запрещении ядерного оружия выступали все честные люди – **Для поддержки требований** о запрещении ядерного оружия выступали все честные люди – **Чтобы поддержать требования** о запрещении ядерного оружия, выступали все честные люди (Mets 1985, 271–2).

Po slovesech pohybu a přemístování má účelové určení v obou jazycích hojně vyjádření pomocí **infinitivu**. Srov.: *Сегодня идём купаться – Dnes se jdete koupat; Летом мы с отцом часто ходили ловить рыбу – V létě jsme s otcem často ходили ловит рыбу; Все побежали смотреть интересное зрелище – Všichni бѣžели подіват се на зајітавоу родіваноу; Мать послала меня купить хлеба – Matka mě poslala koupit chleba.*

V ojedinělých případech lze v ruštině účelový význam vkládat také do **přechodníkových obrátů**, které do češtiny překládáme pomocí vedlejší věty účelové (srov.: *Все разбежались, спасая жизнь – Všichni se rozutekli, aby si zachránili život).*

Posláním našeho příspěvku bylo představit, jakými prostředky lze vyjádřit účelové vztahy v ruské jednoduché větě, a současně si všimnout jejich protějšků v češtině. Výklady jsou ilustrovány na příkladech získaných ze současných ruských publicistických textů, které jsou doplněny vlastními překlady do češtiny.

Literatura:

- Astaŕjeva, Nina Ivanovna. 1974. *Predlogi v ruskom jazyke i osobnosti ich upotreblenija*. Minsk: Vyšejšaja škola.
- Bauer, Jaroslav, Mrázek, Roman a Stanislav Žaža. 1960. *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Čerkasova, Jevdokija Trofimovna. 1967. *Perechod polnoznačnych slov v predlogi*. Moskva: Nauka.
- Dovinová-Petrová, Viera. 1951/52. „O druhotných predložkách.“ In *Ruský jazyk*, 389–92.
- Flídrová, Helena a Stanislav Žaža. 2005. *Sintaksis ruskogo jazyka v sopostavlenii s češkim*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Havránek, Bohuslav, ed. 1961. *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy I. Hláskosloví a tvarosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Horálek, Karel, ed. 1979. *Russkaja grammatika 2*. Praha: Academia.
- Karlík, Petr, Nekula, Marek a Zdenka Rusínová, eds. 1996. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- Kubík, Miloslav, ed. 1982. *Ruskij sintaksis v sopostavlenii s češkim*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Mets, Naděžda Andrejevna, ed. 1985. *Praktičeskaja grammatika ruskogo jazyka dlja zarubežnych prepodavatelej-rusistov*. Moskva: Russkij jazyk.
- Petr, Jan, ed. 1987. *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia.
- Švedova, Natal'ja Jul'jevna, ed. 1980. *Russkaja grammatika II. Sintaksis*. Moskva: Nauka.

Vinogradov, Viktor Vladimirovič a Jevgenija Samsonovna Istrina, eds.
1954. *Grammatika russkogo jazyka II. Sintaksis*. Moskva: Izdatel'stvo
Akademii nauk SSSR.
Žonchoj, Čžao. 2002. *Ceľevyje otnošenija i sposoby ich vyraženija v sovremen-
nom russkom jazyke*. Moskva: Kompanija Sputnik.

doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc.
Ústav slavistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
602 00 Brno
brandner@phil.muni.cz